

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкрито біологічний, психологічний та соціально-педагогічний аспекти в загальній психолого-педагогічній характеристиці студентів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: студенти з особливими освітніми потребами, вищий навчальний заклад, психолого-педагогічні особливості, соціалізація, адаптація, соціально-педагогічний супровід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України гостро постало питання щодо вдосконалення системи освіти з метою забезпечення рівного доступу до освітнього середовища всіх громадян. Зокрема, стала приділятися значна увага проблемі навчання у вищих школі людей з особливими потребами, як важливої ланки в процесі становлення особистості з інвалідністю. Вищий навчальний заклад створює свої унікальні інституційні умови, які позитивно впливають на хід процесу соціалізації, адаптації та інтеграції молодшої людини з інвалідністю в суспільство. Однак процес входження в освітнє середовище вищого навчального закладу проходить у молодих людей з обмеженими фізичними можливостями дуже складно. Це викликано низкою психолого-педагогічних факторів, що сформувалися в попередні періоди життя і навчання молодих людей з проблемами фізичного здоров'я.

Варто зазначити, що період соціалізації та адаптації до освітньо-виховного процесу вищої школи, пов'язаний з ломкою колишніх шкільних стереотипів, може обумовити виникнення у студента певних соціально-психологічних проблем і пов'язаних з ними труднощів самосприйняття та міжособистісної взаємодії.

Ці проблемні аспекти стають ще більш актуальними при навчанні людей з обмеженими можливостями, яким в більшій мірі, ніж здоровим студентам необхідна психолого-педагогічна підтримка. Навчання студентів-інвалідів має ґрунтуватися на тому, що одночасно з дефектом існують психологічні тенденції протилежного напрямку, активізуються компенсаторні для подолання негативних психологічних наслідків захворювання. Тому знання індивідуальних особливостей студента з інвалідністю, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації та соціалізації рівним і психологічно комфортним.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні питання розвитку особистості людини з обмеженими можливостями в різних аспектах представлені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, особливості розвитку особистості з інвалідністю залежно від нозологій захворювань розглядали Т. Богданова, В. Бочелюк, Е. Клопота, А. Литвак, Н. Паніна, Т. Скрипник, І. Соловійов, А. Щербак. В соціально-психологічному аспекті становлення людини з особливими потребами досліджувалось в працях Л. Божович, Б. Братусь, Л. Виготського, Б. Зейгарника, В. Мухіної, М. Раттера, В. Штерна. З позиції соціальної педагогіки це питання в різних аспектах вивчали Ю. Богінська, О. Глузман, М. Євтух, І. Іванова, А. Капська, Л. Міщик та інші. Але багато проблемних питань особистісного розвитку студентів з інвалідністю в умовах вищого навчального закладу залишаються невивченими, це є підставою для подальших досліджень в даній сфері.

Мета цієї статті полягає у визначанні певних аспектів особистісного розвитку студентів з особливими освітніми потребами в загальній психолого-педагогічній характеристиці.

Основний зміст статі. Швидкий темп перетворення сучасного українського суспільства визначають особливості розвитку соціальних груп, що утворюють його основу. Цей процес дуже складний, далекий від завершеності, що змушує науковців відслідковувати зміни соціального середовища, з метою визначен-

ня найбільш оптимальних умов соціалізації молоді, як базового елемента в соціально-економічній структурі розвитку держави.

В цьому контексті, особливої уваги дослідників потребує студентська молодь з числа людей з інвалідністю як специфічної соціальної групи в єдиній структурі суспільства. Студенти з особливими освітніми потребами мають певні проблеми, які з'явилися в попередні періоди життя та навчання і суттєво впливають на їхню пізнавальну активність, соціалізацію та інтеграцію в освітнє середовище. Треба зазначити, що розвиток особистості з обмеженими можливостями реалізується через компенсаторні процеси, які припускають певне відшкодування людині органічних, фізичних збитків і відбуваються на різних рівнях.

Особливості розвитку студента з обмеженими можливостями ми розглядаємо в кількох аспектах: біологічному, психологічному та соціально-педагогічному.

Перший аспект нашого дослідження — біологічний, який зумовлений фізичними недоліками, що були від народження чи отримані після якогось життєвого випадку. У соціально-педагогічній діяльності ВНЗ цей аспект потребує особливої уваги. Практика показує, що пристосування студентів з особливими освітніми потребами до умов навчання у вищій школі відбувається по-різному, що багато в чому обумовлено природою захворювання, яке призвело до інвалідності.

Розглянемо характеристики індивідуальних особливостей студентів з обмеженими можливостями залежно від нозологій захворювань з позиції дослідників цієї проблемної сфери. Так, С. Попов, характеризуючи особливості людини з порушеннями опорно-рухового апарату I, II, III групи інвалідності, виділив, що нерідко для молодих людей з порушеннями опорно-рухового апарату характерна слабка пізнавальна активність, яка частково обумовлена недостатністю комунікаційних функцій. Особливо гостро постає ця проблема в студентському середовищі, оскільки фізичні та мовні дефекти перешкоджають студенту з обмеженими можливостями повноцінно спілкуватися з однолітками стаціонарної форми навчання [9, 539]. Тому чітке усвідомлення

і виділення комунікативних бар'єрів студентів з порушеннями опорно-рухового апарату дозволяє представникам соціально-педагогічної сфери вищого навчального закладу враховувати їх у своїй подальшій роботі з даною категорією осіб.

Дуже складною категорією є студенти з порушеннями слуху. У студентів з порушенням слуху та мови можливі наступні порушення основних функцій організму: порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, емоцій, волі), порушення статодинамічних функцій, порушення сенсорних функцій. Студентам з порушенням функцій слуху найбільш вагомим є обмеження можливості спілкування та якісного навчання.

Так, І. Соловйов виділив дві характерні закономірності розвитку особистості з порушенням слуху. Перша з них полягає в тому, що через порушення слуху обсяг зовнішніх впливів на слабчущих людей обмежений, взаємодія із середовищем незначна, спілкування з оточуючими людьми ускладнене, в той час як необхідною умовою успішного психічного розвитку особистості є значне зростання кількості, різноманітності і складності зовнішніх впливів. Спостерігається невідповідність в розвитку наочно-образного і словесно-логічного мислення (переважає перше); письмова мова в обох формах — імпресивній (читання) і експресивній (лист) — набуває значної ролі порівняно з усною. Друга закономірність — відмінності в темпі психічного розвитку у особистості з порушеннями слуху порівняно з людьми, які нормальночують [6, 156].

Як відзначає Т. Богданова, для формування у студентів з порушеннями слуху міжособистісних відносин необхідні спеціальні умови з боку фахівців соціальної сфери та педагогів, при цьому важливі два взаємозалежних процеси: з одного боку, необхідно, щоб студенти засвоїли норми і правила поведінки, які необхідні при спілкуванні в освітньому середовищі навчального закладу, з другого боку, варто навчити їх розпізнавати особистісні якості, виконання або невиконання норм і правил у реальному процесі спілкування, надавати їм оцінку.

Наступною проблемною групою є студенти з порушеннями зору. Так, А. Литвак виділив особливості психічного розвитку сліпих або слабозорих людей. По-перше, ряд психічних процесів (відчуття, сприйняття) виявляються в прямій залежності від глибини дефекту, а деякі психічні функції (кольоровідчуття, швидкість сприйняття тощо) залежать також і від характеру патології; по-друге, є психічні процеси і стани, на які порушення зору мають опосередкований вплив (наприклад, мислення, розвиток якого до певного моменту залежить від порушень в області сприйняття і уявлення); по-третє, є такі структурні компоненти психіки, ні від глибини дефекту, ні від характеру патології зору виявляються незалежними (світогляд, переконання, темперамент, за винятком його зовнішніх проявів, моральні риси характеру і тощо) [5, 49].

При порушенні зору виникає ряд вторинних відхилень: відхилення у фізичному розвитку, спостерігається обмеження рухової активності, при значній або повній втраті зору порушуються координація, витривалість, швидкість і ритм рухів та послаблюються пізнавальні процеси. Так, на думку Л. Кузнецової, сліпота і глибокі порушення зору викликають відхилення у всіх видах пізнавальної діяльності. Знижується кількість одержуваної інформації і змінюється її якість. Відбуваються якісні зміни системи взаємовідносин аналізаторів виникають специфічні особливості в процесі формування образів, понять, мови, у співвідношенні образного і понятійного мислення, орієнтуванні в просторі. Значні зміни відбуваються у фізичному розвитку: порушується точність рухів, знижується їх інтенсивність [6, 190].

До особливої групи можна виділити студентів з порушення роботи внутрішніх органів: цукровий діабет, бронхіальна астма, захворювання серцево-судинної системи.

Для студентів, хворих на цукровий діабет, характерна підвищена збудливість і виснаженість нервових процесів, ослаблення активної уваги, зниження пам'яті на поточні події, підвищена лабільність вегетативної нервової системи, нав'язливі сумніви, нав'язливі спогади, нав'язливий страх, дратівливість, перехідна

в пригніченість і тривожність з фіксацією на дрібних образах, відволікання. Студенти хворі на цукровий діабет мають також схильність застрягати на різних емоційних конфліктах, мають підвищену тривожність і боязкість, що не супроводжується посиленою руховою активністю, некритичність, норовистість, упертість, деяку інтелектуальну негнучкість.

Як зазначають С. Вороніна і Г. Масочний, емоційна сфера людей, що страждають на бронхіальну астму та серцево-судинні захворювання відрізняється слабкою диференційованістю. Вони виявляють нездатність до точного опису власного емоційного стану і емоційного стану інших людей. Тому, на нашу думку, комплексна робота спеціалістів в навчально-виховній сфері вищого навчального закладу зі студентами хворими на вищезазначені захворювання повинна бути спрямована на зниження почуття страху у зв'язку з можливістю виникнення нападу, оволодіння методами саморегуляції емоційних станів.

Негативно позначаються на розвитку студентів з особливими потребами часті загострення хвороби. Госпіталізація студентів-інвалідів неможлива без відриву від занять, а це, в свою чергу, порушує процес їхнього навчання і спілкування. Ліки можуть впливати на студента як седативно, так і збудливо, що, зрозуміло, заважає нормальній психічній діяльності.

Другий аспект нашого дослідження — психологічний, що базується на врахуванні психологічних особливостей студента з інвалідністю.

Аналізуючи особливості психічного розвитку студентів-інвалідів у процесі навчання, варто послатися на думку Л. Виготського про шкідливий вплив на інвалідів соціальної ізоляції. Він дійшов висновку, що, відриваючи дітей з вадами здоров'я від сімей та друзів і створюючи для них особливе соціальне середовище, суспільство викликає у них появу «вторинної інвалідності» [3].

Варто зазначити, що психічний розвиток студентів з обмеженими можливостями має свої специфічні особливості. Вивчення змін психіки людей з особливими потребами необхідно розглядати в контексті соціально-психологічної ситуації їхнього

розвитку в умовах захворювання. Основні її складники — преморбідні особливості психіки; психологічні наслідки впливу біологічної шкоди; основні соціальні наслідки захворювання; зміни внутрішньої позиції такої людини стосовно всієї сукупності обставин тощо.

На думку Л. Божович, важке хронічне соматичне захворювання суттєво змінює передусім усю соціально-психологічну ситуацію розвитку людини. Воно суттєво впливає на рівень її психічних можливостей у реалізації діяльності, веде до обмеження кола контактів з людьми, які оточують, часто через об'єктивні чи суб'єктивні причини призводить до обмеження її діяльності в цілому, тобто змінює об'єктивне місце, яке посідає людина у житті, і, як наслідок, її внутрішню позицію стосовно всіх обставин життя [2].

Соматичне захворювання може також негативно вплинути на зміну біологічних умов протікання діяльності. Б. Зейгарник, Б. Братусь вказували, що вони зумовлюють динаміку діяльності, витривалість людини до навантажень (як фізичних, так і психічних), стійкість енергетичного потенціалу діяльності, збереженість її операційного складу [4].

Варто зазначити, що студенти з особливими потребами підвладні несприятливому впливу середовища, що часто зумовлює формування у них негативної «Я-концепції», залежно від особливостей оточення чи конфлікту з ним. Безуспішне намагання заприятелювати з однолітками штовхають учня, студента-інваліда «назад», у більш безпечний світ сімейного спілкування. Сім'я стає своєрідним притулком від психотравм, які завдаються студенту-інваліду соціумом, є майже єдиною сферою життєдіяльності, де він сподівається на самоствердження й самосприйняття. І, як наслідок, сім'я з чинника розвитку особистості перетворюється на його гальмо: молода людина не навчається долати перешкоди у спілкуванні з ровесниками, розвивати ті якості своєї особистості, які, незалежно від дефекту, дали б змогу їй віднайти шляхи самореалізації.

У студентів з особливими потребами низька самооцінка призводить до постійного невдоволення собою, зневіри у власних силах, інколи навіть – до самозневаги. Недостатня самоповага у студентів-інвалідів трансформується у надзвичайно низький рівень домагань. Таким чином, студентам з обмеженими можливостями завжди важко встановити доброзичливі стосунки, які базуються на довірі, взаємини з іншими людьми саме через непевненість у собі. У них існують суттєві проблеми з особистісним самовизначенням, що подається вченими, як змістовне конструювання людиною свого життєвого поля, яке включає в себе як сукупність індивідуальних життєвих сенсів, так і просторово реальної дії.

Третій аспект вивчення індивідуальних особливостей студентів з інвалідністю — соціально-педагогічний. У межах цього аспекту ми виділяємо такі закономірності: по перше, студент з фізичними обмеженнями належить до окремої соціальної групи людей-інвалідів, по друге, коли молода людина з особливими потребами входить у нове середовище вищого навчального закладу, вона відчуває ситуацію вибору життєвого шляху, потребує допомоги у формуванні певних соціальних ролей та реалізації своїх життєвих планів.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури щодо особливостей студентів-інвалідів дозволив констатувати ще один факт, який потребує вивчення в соціально-педагогічному аспекті, а саме, внаслідок непотрібності молодих інвалідів на ринку праці і їхньої певної соціальної ізоляції відбувається процес їхнього відсторонення від соціуму, світу, що гальмує формування у них активної життєвої позиції. У зв'язку з цим нерідко інваліди сприймають всіх людей, як негативне оточення. Багато з них, особливо ті, які не відстають від здорових ровесників за своїм інтелектуальним розвитком, мають приховані або слабко виявлені дефекти, не живуть повноцінним життям, у них не формується достатня мотивація до спілкування, а тому результатом цього є їхня замкнутість, відстороненість від людей [1; 6; 8; 9].

Період навчання — це час становлення активної соціальної самостійності та особистісної свободи. Цьому сприяє специфіка навчально-виховного процесу у ВНЗ, яка припускає відвідування протягом дня різних місць: аудиторії, кафедра, дирекція, бібліотека, їдальня, гуртожиток, магазин тощо. Усе це потребує високого ступеню особистісної свободи студента з інвалідністю, вміння самостійно планувати свій час, нести відповідальність за результати своєї праці та поведінки в суспільстві. До того ж, протягом навчання у вищій школі студенти проходять певні етапи формування соціальної активності, а саме: оволодіння засобами навчально-професійної діяльності; засвоєння суспільного змісту професійної діяльності; формування здібності до виконання конкретних ролей [7, 89].

Студентські роки — це час не тільки професійної підготовки, оволодіння навиками управління та самостійної інтелектуальної діяльності, це ще й час знаходження свого місця в житті, час самоствердження в різних соціальних групах, час створення своєї сім'ї. Саме тому студентство схильне до великого комплексу протиріч, особливо, якщо розглядати ці проблемні питання в контексті становлення особистості з інвалідністю.

Зазначимо, що для багатьох студентів з особливими потребами етапи формування соціальної активності проходять дуже складно та потребують організації соціально-педагогічного супроводу під час навчання, яке можна розглядати як створення оптимальних умов для розвитку особистості і успішного засвоєння навчального матеріалу, навчання професійним навичкам і вмінням, адаптації в освітньому закладі, студентський колектив, як захист прав молодих людей на розвиток і освіту, підтримання оптимального стану здоров'я, яке постійно порушується у вигляді перевантажень освітніх програм, невідповідності освітнього середовища потенційним можливостям студентів.

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження дозволив нам розглянути особливості розвитку студентів з обмеженими можливостями в кількох аспектах: біологічному, який зумовлений фізичними

недоліками, що були від народження чи отримані після якогось життєвого випадку; психологічному, що базується на врахуванні психологічних особливостей студента з інвалідністю та соціально-педагогічному, в межах якого ми виділили такі закономірності: по перше, студент з фізичними обмеженнями належить до окремої соціальної групи людей-інвалідів, по друге, коли молода людина з особливими потребами входить у нове середовище вищого навчального закладу, вона відчуває ситуацію вибору життєвого шляху, потребує допомоги у формуванні певних соціальних ролей та реалізації своїх життєвих планів.

Нами визначено, що сама по собі інвалідність не створює особливих, спеціальних труднощів, але вона посилює загальнолюдські проблеми, додатково ускладнює процес їхнього розв'язання. Досить важливу роль у цьому відіграє негативне, байдуже чи просто формально відсторонене ставлення оточуючих до молоді, яка має інвалідність. Входження студентів з особливими освітніми потребами до навчально-виховного середовища вищого навчального закладу дозволяє усунути відчуття внутрішнього дискомфорту, блокує можливість конфлікту із соціумом, студентським середовищем і сприяє формуванню нових соціальних ролей.

У зв'язку з цим завданням спеціалістів освітньо-виховної сфери вищого навчального закладу є участь у створенні таких соціально-педагогічних умов, які б сприяли оптимальному становленню особистості студента з обмеженими можливостями, досягненню поставлених ним цілей в процесі навчання, реалізації адекватних форм поведінки при різного роду ситуаціях.

Перспективою подальшої роботи є більш ґрунтовне дослідження психолого-педагогічних особливостей розвитку особистості студента з обмеженими можливостями з метою ефективної організації навчально-виховного процесу та розробки технологічних і організаційних умов соціально-педагогічної роботи з вказаною категорією студентів.

В статье раскрыты биологический, психологический и социально-педагогический аспекты в общей психолого-педагогической характеристике студентов с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: студенты с особыми образовательными потребностями, психолого-педагогические особенности, социализация, адаптация, социально-педагогическое сопровождение.

The article analyses biological, psychological, social-pedagogical aspects in general psycho-pedagogical characteristics of students with special educational needs.

In the study of biological aspects characteristics of individual features of students with disabilities, depending on the nosology of diseases were considered. I, II, III stages of disability based on S. Popov studies were characterized by the personal characteristics of a person with impaired locomotor. Also characteristic patterns of development of the individual with hearing and vision impairments may be allocated from the perspective of specialists in this area (I. Soloviev and T. Bogdanova, A. Litvak, L. Kuznetsova). Students with internal organs disorder may be separated as a special group.

Considering psychological aspects the author analyzed the theory of mental development of the individual with disabilities in the context of socio-psychological situation of their development in the disease from the perspective of research by L. Vygotsky, L. Bozovic, B. Zeigarnik, B. Bratus.

Within the social-pedagogical aspects the following conclusions were made: first, students with disabilities refer to a particular social group of people with disabilities, and secondly, when a young person with special needs is included in the new environment of the university, he needs help with his life choices, formation of certain social roles and implementation of his life plans.

The analysis of psycho-pedagogical literature about the characteristics of students with disabilities allows to state one fact, which requires study in the social and pedagogical aspect, namely, due to irrelevance of young people with disabilities in the labor market their

particular social isolation is a process of removing them from society, the world, that inhibits the formation of their active life position.

In connection with this problem specialist education and upbringing in a specialized higher education institution is involved in the creation of social-pedagogical environment conducive to the optimal formation of students' with disabilities individuality, achievement of their goals in the learning process, implementation of appropriate behavior in various situations.

Keywords: students with special educational needs, psycho-pedagogical features, socialization, adaptation, social-pedagogical support.

Список літератури

1. *Богинская Ю. В.* Сопровождение студентов с ограниченными возможностями жизнедеятельности в высших учебных заведениях: виды и направления / Богинская Ю. В. / Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. — Запоріжжя. — 2009. — Вип. 4 (57). — С. 45–52.

2. *Божович Л. И.* Избранные психологические труды. Проблема формирования личности / под ред. Фельдштейна. — М.: Междунар. пед. академия, 1995. — 212 с.

3. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений: в 6-ти т. — Т. 5. — Основы дефектологии / под ред. Т. А. Власовой. — М.: Педагогика, 1983. — 368 с.

4. *Зейгарник Б. В., Братусь Б. С.* Очерки по психологии аномального развития личности. — М.: МГУ, 1980. — 157 с.

5. *Литвак А. Г.* Практикум по тифлопсихологии: Учеб. пособие для студентов дефектол. фак. пед ин-тов / А. Г. Литвак, В. М. Сорокин, Т. П. Головина. — М.: Просвещение, 1989. — 110 с.

6. Основы специальной психологии: Учебн. пособие для студ. средн. пед. учебн. заведений / Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцева и др.; под ред. Л. В. Кузнецовой. — 2-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 480 с.

7. *Савченко С. В.* Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / Савченко С.В. — Луганск: Альма Матер, 2003. — 406 с.

8. *Таланчук П. М.* Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегровану середовищі / П. М. Таланчук, К. О. Кальченко, Г. Ф. Нікуліна — К.: Соцінформ, 2004. — 128 с.

9. *Физическая реабилитация: Учебник для академий и институтов физкультуры / Под общ. ред. проф. С. Н. Попова.* — Ростов н/Д: изд-во Феникс. 1999. — 608 с.

Отримано 26.11.2012 р.

О. М. Берещук,
кандидат історичних наук

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОРІЧЧЯ

У статті подається стислий аналітичний огляд наукового доробку фізіологів вітчизняних університетів другої половини ХІХ ст. у галузі біології психічного.

Ключові слова: психофізіологія, фізіологія, історія науки, психічні процеси, головний мозок.

Постановка проблеми. Світова психофізіологія отримала свій офіційний статус лише у ХХ столітті, а саме у 1982 році на Міжнародному конгресі психофізіологів. Цій події передували тривалі процеси зародження та формування багатьох наукових дисциплін, коеволюційні вектори розвитку яких обумовили появу у світовому науковому просторі окремої галузі знань — психофізіології.

Дослідження психофізіологічного змісту, що мали місце на Україні у ХХ столітті представляють достатню наукову цінність